

جديد ميڊيا ۽ سنڌي موسيقي: هڪ جائزو

State of Sindhi Music in the modern age:
A concise perspective

Abstract:

In the contemporary age Sindhi society is fervently fond of electronic media besides, literature. The news irrespective of its size or quality of content travels at the speed of light and hits the four corners of the Global Village. Media truthfully covers every subject under the sun, from society, religion, language to now infectious 24x7 ubiquitous politics. Its focused gaze is multi-faceted and dimensional. Its amazingly variegated and is an unending drill. Even if one is not interested in music, he/ she has to perforce listen to the inevitable musical signature tune embedded in the radio or TV news. The background music captivates the audience in the dramas and movies. The world of Sindhi music is overwhelming and vast as it has travelled from the era of antiquity of folk singers to classic phonograms, radio, TV, cassette, C.D., to the present day memory card. Now a days mobile applications daily release music albums. This advancement has adversely impacted Sindhi music industry, though the curse of copy cat culture, parody and jarring re-mixing has also helped artists of highly questionable worth achieve overnight cheap uncalled for publicity. This unfortunate trend has damaged good reputation of bonafide genuine artists and as a consequence of this evil, the quality has gone down miserably and solid professionalism has suffered irretrievably. This article ponders the plight of musicians and examines the present state of affairs in the domain of current Music industry.

سنڌي سماج جڳن کان موسيقيءَ سان سلهاڙيل رهيو آهي. سنڌ ۾ موسيقيءَ سان لاڳاپيل ڪيترائي اصطلاح رائج آهن، مثال طور: 'سريلو ماڻهو'، جنهن جي معنيٰ آهي با اخلاق، سڀيتو، سليڇو، رواداريءَ وارو. ان جي معنيٰ ڳاڻڻو هرگز ناهي. اهڙا ٻيا به مثال آهن: (1) تيرنهن تالي، (2) راڳ ويراڳ، (3) راڳ ۽ ڀاڳ، (4) ڪتراڳ، (5) رس ڇس، (6) راڳ رهاڻ، (7) سُڙئي نه ڏيڻ. (معنيٰ سنوت نه ڏيڻ) ڪن رس ... بي سرو⁽¹⁾

سنڌيءَ ۾ راڳ ۽ ناچ گاني سان واڳيل ڪجهه ٻيا اصطلاح:

ڏڪڙ تي اتولڳڻ: جهڳٽو ٿيڻ

ڌمال ڪڍڻ: چنڊ ڪڍڻ، چنيڻ، سيڪڻ ڏيڻ

دهل تي ڏونڪولڳڻ: ڳالهه ظاهر ٿيڻ، ڪلي عام چوڻ

ڪڳيون هڻڻ يا هنيوچيون هڻڻ: تمام گهڻو خوش ٿيڻ

سُر ۾ سُر ملائڻ: ٻئي جي پٺڙائي ڪرڻ

مِينڊ ۾ مارڻي ڳائڻ: سس پس ڪرڻ، ڪليءَ طرح نه چوڻ

مرليون وڃائڻ: خوشامد ڪرڻ، ريجهاڻ

ست سُرِيون ٻڌائڻ: هڪ ئي وقت ۾ تمام گهڻا ”Mix Sur“ مختلف ڳالهيون

ٻڌائڻ

ست سُرِي ٻڌائڻ: سڌي طرح ٻڌائڻ، ٺاهوڪي ڊب پٽڻ

تيرهن تالو هڻڻ: نخريلو چالاڪ هڻڻ.⁽²⁾

هن وقت اسان جديد مواصلاتي دور خاص ڪري اليڪٽرانڪ ۽ سوشل ميڊيا واري دور ۾ زندگي گذاري رهيا آهيون. سيڪنڊن جي تمام ننڍي حصي ۾ دنيا جي وڏي توڙي ننڍي خبر ڪٿان کان ڪٿي وڃي پهچي ٿي. ان دور ۾ سماج، مذهب، ٻولي، سياست ڪنهن ڪي به ميڊيا کان جدا نه ٿو ڪري سگهجي. پنهنجي حيثيت ۾ اهو موضوع هڪ الڳ طرح سان لائق بحث آهي. فرض ڪريو ته موسيقيءَ کي هڪ ڏينهن لاءِ اليڪٽرانڪ ميڊيا مان ڪڍي ڇڏجي، پر سوچ جا گهوڙا ڊوڙائڻ کان پوءِ اندازو ٿيندو ته ميڊيا ۾ خبرن جي شروعات به هڪ مخصوص ڌن Signature Tune سان ٿيندي آهي. انهيءَ جي سڃاڻپ لاءِ ٻڌندڙن ۽ ڏسندڙن جي لاءِ ڪو ٻيو متبادل ئي ڪونهي. ڊرامن يا فلمي منظرن ۾ ڪشش پيدا ڪرڻ لاءِ پس پرده موسيقي Background Music ۽ فلم جي مشهوريءَ لاءِ Item Song Advertisement ۽ مختلف اسمن لاءِ Theme Music رکي ويندي آهي. اهوئي سبب آهي جو London College of Music & Media ۾ ميوزڪ ۽ ميڊيا يعني ’موسيقي ۽ مواصلات‘ کي گڏوگڏ رکيو ويو آهي. نيشنل ڪاليج آف آرٽس لاهور NCA جي ’ميوزيڪالاجي‘ شعبي جي سربراھ ثروت علي هڪ انٽرويو ۾ چيو ته اليڪٽرانڪ ميڊيا تي 80% سيڪڙو موسيقي جوئي استعمال ٿيندو آهي.⁽³⁾

هتي هڪڙو سوال ذهن ۾ اهو ضرور اڀري ٿو ته جنهن وقت ماءُ پنهنجي ٻار کي لولي ڏيندي آهي ته ڇا هوءَ ان وقت شاعري ڪندي آهي؟ يعني لوليءَ جا ٻول Lyrics سرجيندي آهي؟ يا اها شاعري سندس ذهن ۾ اڳوات سرجيل هوندي آهي ۽ هوءَ ان وقت صرف ڏن ٺاهيندي، پنهنجي ٻار کي ٻڌائيندي ويندي آهي؟

جواب ملندو ته اها ٻيئي ڪم ڪندي آهي...! مطلب ته ٻولي ۽ موسيقي، جيڪي پاڻ ۾ گڏوگڏ جنم وٺن ٿيون ۽ اهي ٻيئي فطرت جي زبان آهن. ٻنهيءَ کي ڌار ڌار ڪرڻ سان Disconnection of Emotions ٿيندو ۽ بنا احساس ۽ جذبن جي، ٻيئي بي معنيٰ ٿي پونديون.

سنڌي ٻوليءَ جو موسيقيءَ سان ڳانڍاپو بلڪل ائين ئي آهي، جهڙيءَ طرح اعراب لڳڻ سان ڪو لفظ يا اکر متحرڪ ٿي، درست پڙهڻ ۾ اچي ٿو، مثال:

سجڻ ٿون مَ چڏيڃ، آئون جيئان ٿنهنجي آسري،
سڀئي سڀاڙون سور جيون هڪ لحظي منجهه لٽيڃ
دوست نرڊل مٽيڃ، ٻيو ملڪ مٽيو ته به گهوريو. (شاهه)⁽⁴⁾

ٻولي، ثقافت ۽ موسيقي هڪ ٻئي سان سلهاڙيل رهندا آهن. معروف شاعر، اديب ۽ استاد، اياز گل جي نقطه نظر ۾ ته: ”اسان سنڌي، پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت جي مالڪي ڪريون ته اسان وڌيڪ ترقي ڪري سگهنداسين ۽ ڪامياب ٿي وينداسين.“⁽⁵⁾ ساڳيءَ ريت اڄڪلهه سنڌي ثقافت جو ڏهاڙو ملهائڻ وقت به موسيقيءَ جو سهارو ورتو وڃي ٿو، جنهن ۾ لوڪ گيت ۽ قومي گيت وڃائي رقص ڪيو وڃي ٿو.

ڊاڪٽر محمود الحسن مغل ڪتاب ’سنڌي ٽاڪيز‘ ۾ فلمن جي موسيقيءَ جي حوالي سان لکيو آهي ته: ”سنڌي فلم ’مومل راتو‘ جنهن وقت ڏاڏا شاهه پروڊيوس ٻئي ڪئي، تڏهن سڀني کان اڳ انهيءَ فلم جا گانا رڪارڊ ٿيا هئا، انهن گانن ۾ هڪڙي شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي مشهور وائي به هئي: آءُ راتا ره رات..! تنهنجي چانگي کي چندن چاريان“ جيڪا جيئن جو تيئن روايتي انداز ۾، ساڳي لوڪ ڏن ۾ موسيقار غلام نبي عبداللطيف، ميڊم نورجهان کان ڳارائي ۽ ان ۾ ان وقت جا جديد ترين ساز وڃت لاءِ ڪتب آندا ويا.⁽⁶⁾

شاهه لطيف جو اهو ڪلام فلم ريليز ٿيڻ کان اڳ ئي ۽ اڃا تائين ايڏو ته مشهور آهي جو هر ننڍي وڏي، معروف، غير معروف فنڪار ان کي ڳايو آهي ۽ پنهنجي

پنهنجي علم ۽ فن جي مطابق خوب پنهنجو پاڻ ملهايو آهي. دلچسپ ڳالهه اها آهي ته اها فلم منظرِ عام تي ڪونه آئي، نه ڪونهٺ جي پڄاڻيءَ تائين پهچي سگهي. پر سنڌي سماج ۾ ريڊيو پاڪستان جي عروج کان وٺي هينئر ايف.ايم ريڊيو سماجي نشريات تي حصو ٿيڻ تائين ۽ وري انٽرنيٽ خاص ڪري سوشل ميڊيا جي عروج تائين مشهور آهي ۽ يقيناً مشهور رهندي.

سنڌي موسيقي توڙي فنڪارن ۽ موسيقارن سان اڄڪلهه غير پيشورانهه روبا عام ٿي چڪا آهن. ڏنن ڪاپي ڪرڻ، يا ڏن ڪي بگاڙڻ هتي هڪ الڳ بحث آهي، پر ڪنهن به ڪلام جو اصل نسل برقرار رکڻ لاءِ ان جي اصل تخليقڪار، موسيقار ۽ ان جي ڳائيندڙ جي ذڪر ڪرڻ کي به عيب سمجهيو وڃي ٿو. مثال طور، ڪوڪاڪولا مشروب ٺاهڻ واري معروف ڪمپني ڏکڻ ايشيا جي موسيقيءَ تي ڪروڙين رپيا خرچ ڪري پروگرام ڪري ٿي، پر ان ۾ Remix جي نالي سان لوڪ گيت، غزل، ڪافيون، وغيره ريمڪس ڪري، بگاڙي پيش ڪيا وڃن ٿا. انهن ۾ هڪڙو آتم استاد محمد جمن جو ڳايل ”يار ڏاڍي عشق آتش لائي هي...“⁽⁷⁾ نشر ٿئي ٿو. جنهن کي موجوده دور جي هڪ فلمي نوجوان علي ظفر ڳايو آهي، پر هن انهيءَ مشهور ڪافيءَ جا ٻول به درست نموني ڪونه ياد ڪيا آهن. نه ئي انهيءَ شاندار ڏن جي تخليقڪار استاد محمد جمن جو ذڪر به ڪيو آهي! ساڳئي وقت غلام فريد صابري ۽ مقبول احمد صابري قوال جن جي ڳايل مشهور قوالي: ”تاجدارِ حرم هو نگاهِ ڪرم...“⁽⁸⁾ کي به هڪ نوجوان عاطف اسلم کان ڳرائيو ويو آهي، پر ان جي آخر ۾ Courtesy طور جملو لکيل اچي ٿو غلام فريد صابري ۽ مقبول احمد صابري قوال. ساڳي ريت شهنشاهه غزل مهدي حسن جو هڪ ناياب غزل: ”رنجش هي سهي دل هي دڪاني ڪي ليئي آ...“⁽⁹⁾ کي هڪ مشهور صحافيءَ جي پٽ ’علي سيني‘ ڳايو آهي. جنهن جي آخر ۾ مهدي حسن جو فوتو هلي ٿو جنهن سان نوجوان نسل تائين اها ڄاڻ پهچي ٿي ته اهو ساڳيو غزل اڳ مهدي حسن جو ڳايل آهي. پر ستم طريقي اها به آهي ته مٿي ذڪر ڪيل جڳ مشهور ڪافي ”يار ڏاڍي عشق آتش لائي هي“ جي ڪنهن به حصي ۾ استاد محمد جمن جو ڪوبه ذڪر ناهي، نه وري سندس تصوير نه ڪا (Acknowledgement) ڏنل آهي. ٻئي طرف پي ٽي وي تي پيش ڪيل استاد منظور علي خان جو جڳ مشهور ڪلام سرتاج الشعراءِ شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي سُر

مارئيءَ مان وائي: ”پرچن شال پنهور ڍولا مارو مون سان“.⁽¹⁰⁾ عابده پروين سميت سنڌ جي مڙني فنڪارن استاد فدا حسين خان، استاد گلزار علي خان، استاد وحيد علي، استاد فتح علي خان، استاد ظفر علي خان، استاد محمد يوسف، استاد حميد علي سيوهاڻي، استاد رسول بخش پٽ، استاد شفيع محمد فقير، مٿو ميراثي، سينگار علي سليم، دين محمد دمساز، محمد عرس، محمد اڪرم ذوالفقار علي، مظهر حسين، صنم مارئي ۽ راحت فتح علي خان ڳايو ۽ ڳائيندا پيا اچن. ورثه پروگرام جي ميزبان يوسف صلاح الدين ’صلي‘ جنهن نموني استاد منظور جو نالو ورتو. خانصاحب استاد منظور علي خان جي لاءِ وٽس ئي اهڙا خيالات ٿي سگهن ٿا!

’ڪوڪ اسٽوڊيو‘ سيريز جي مختلف قسطن ۾ شاهه لطيف جا ڪجهه سنڌي ڪلام پڻ نئين ساز آواز سان پيش ڪيا ويا آهن، جن ۾ ’آءُ راڻا ره رات..! تنهنجي چانگي کي چندن چاريان‘؛ ۽ منڌ پيئندي مون...⁽¹¹⁾ وغيره. پر اسان جي پنهنجن ئي فنڪارن ان ڪلام جي سمجهاڻي، پسمنظر يا پٺاڻي صاحب جو تذڪرو ڪرڻ هرگز مناسب ناهي سمجهيو! ٻئي طرف انڊين ڪوڪ اسٽوڊيو جنهن کي MTV تان نشر ڪيو ويو، ان ۾ استاد سانوڻ فقير پنهنجي ڪلام ’ڏونگر ڏک نه ڏي ادا ٿي.. پنڌ پچاڙي آهيان‘.⁽¹²⁾ جي ريكارڊنگ سان گڏ، سسئي پنهنجي جي پاڪ محبت جو ذڪر، لطيف سائين جي تناظر ۾ انهن جديد سازندن کي ٻڌائي ٿو ته جيئن هندستان ۾ رهندڙ نئون نسل به لوڪ ورثي کي سمجهي سگهي. ساڳئي اسٽوڊيو ۾ لوڪ گيت ’پيرين پوندي سان، چوندي سان‘.⁽¹³⁾ هڪ سنڌي راڳيءَ کان ڳارايو ويو آهي، پر ان ڪلام جي وچ ۾ عورتن جي آواز ۾ ’سنڌيءَ ۾، پنيور ۾...‘ جي وراڻي غير ضروري طور ڪئي وئي!

ويجهي ماضيءَ ۾ شهرت ماڻيندڙ اڪثر سنڌي گيتن ۾ صرف رڌم Rhythm، تال Beat تي زور ڏنل آهي، نوجوان ٻڌندڙ صرف ڌڪڙ ڌمچر يا وچ ۾ محو ٿي رقص ڪندا رهيا، ڀلي اهو ڪلام ڌڪ جو هجي! مثال طور سرمڌ سنڌيءَ شيخ اياز جو ڪلام ڳايو:

ڪنڊيءَ نه سگري ٻير نه پلڙو ساڻو نه سلڙو
چانگون نه چيلڙا مارو اڪيلڙا...
پنڊيءَ نه ڳيڙو وه وات ويلا منهڙا به پيلا

ڳوڙها ڳهيٽڙا_ مارواڪيلڙا...،⁽¹⁴⁾

هن ڪلام ۾ ماروٿڙن جي ڏڪن مجبورين جو ذڪر آهي، پر ان جي تال تي

ٻڌندڙ پيو تازيون وڃائي نچندو آهي!

سنڌي موسيقيءَ ۾ هڪ ٻيو الميو اهو به آهي ته ڪجهه اوڀرا ڪلام به

هروڀرو شاهه لطيف سان منسوب ڪري ڳايا ويا آهن! مثال طور موسيٰ حسين سمي

جي ڳايل مشهور ڪلام:

آلي... آلي منهنجا ماڙوٿڙا، منهنجا سانگيٿڙا،

منهنجا ڏوٿيٿڙا_ ماڙوٿڙا، منڙا منهنجا.

مارو آيا مون نه سڃاتا

گهايل دل کي گهائي ويا.

گيڙو رتڙيون گودڙيون

ڪالهه ڪلهن تي پائي ويا.⁽¹⁵⁾

ادبون شاهه لطيف چئي! (غلط)

منڙا محب ملائي ويا

اڪثر ان کي ميڊيا تي شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي وائي ڄاڻايو ويندو

آهي، پر ان جي ڪابه ثابتي نه آهي. نه ئي اهڙي وائي ڪنهن رسالي ۾ موجود آهي!

درحقيقت ذاتي ڄاڻ موجب اهو ڪلام موسيٰ حسين سمي جو هو. جنهن 80ع واري

ڏهاڪي ۾ پهريون ڀيرو ڀٽائي سرڪار جي عرس جي موقعي تي ڳايو هو. پر شايد

حاضرين توڙي منتظمين کي خوش ڪرڻ لاءِ هن لطيف سائينءَ جو نالو غير ضروري

طور استعمال ڪيو هو. پوءِ ڪافي عرصو اهو ڪلام ڀٽائي صاحب جو سمجهيو پئي

ويو. اها وائي فوزيه سومرو، شازيه خشڪ ۽ ديبا سحر پڻ ڳائي آهي.

فنڪارن ڏانهن محفل ٻڌندڙن جو ورتاءُ ڪيئن هوندو آهي، اهي مسئلا

فنڪار پاڻ ئي سمجهي سگهن ٿا، ڇاڪاڻ ته هر محفل ۾ هر قسم جي مزاج رکندڙ

ماڻهن جي موجودگي اٿتر هوندي آهي. اپريل 2018ع دوران هڪ المناڪ واقعو ميڊيا

تي رپورٽ ٿيو. لاڙڪاڻي طرف هڪ ڳوٺ ’ڪنگا‘ ۾ نوجوان ڳاڻي ٿمينه سنڌوءَ جو

ڪنهن شاديءَ جي محفل ۾ ڳائڻ دوران قتل ٿي ويو جو فرمائش ڪندڙ جوابدار جو

سنڌي ٻولي

اسرار هو ته هوءَ (ثمينه سنڌو) اٿي بيهي ڳائي، ان وقت هن ”الائي جي ڇا ۾ راضي آ،
 الائي جي ڪنهن سان راضي آ“ ڪلام ڳايو يعني⁽¹⁶⁾ سوشل ميڊيا تي آيل ويڊيو
 ڪلپ مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته فنڪاره ثمينه سنڌو ڳائڻ دوران جيئن ئي
 اٿي بيٺي ته نشي ۾ ڌٽ هڪ جوابدار هوائي فائرننگ جي بهاني کيس قتل ڪري
 ڇڏيو. ان واقعي خلاف سڄي سنڌ جي فنڪارن گڏجي احتجاج به ڪيو ۽ ميڊيا اُن
 ڳالهه کي کنيو ته ثمينه سنڌو جي مالڪي ٿي ۽ جوابدار گرفتار ٿيو. هن قسم جا واقعا
 پشتون فنڪارن سان به رپورٽ ٿيا آهن. ان ڳالهه ۾ ڪوشش نه آهي ته سنڌي سماج ۾
 ڪنهن حد تائين راڳ ٻڌڻ لاءِ غير معياري محفلون ڪرائڻ جو رواج اڳي کان
 ڏينهن ڏينهن وڌي رهيو آهي، ڇاڪاڻ جو پهريان شادي وغيره جي موقعن تي ذاتي
 اوطاقن يا ڪنهن اسڪول وغيره جي چوڌيواريءَ اندر اهڙيون محفلون منعقد ڪيون
 وينديون هيون، جنهن ۾ ايڪو ساڻونڊ وغيره جو استعمال به لازمي نه سمجهيو ويندو
 هو. پر هاڻي وڏي اهميت سان شادي هال يا کليل ميدان مقرر ڪري ڪٿي ڪٿي ته
 وري مصروف روڊن وغيره تي رستا بند ڪري اهڙيون محفلون منعقد ڪيون پيون
 وڃن، جنهن ۾ ايڪو ساڻونڊ، ويڊيو گرافي، شراب نوشي ۽ خصوصاً هوائي فائرننگ ته
 جڻ ضروري عمل سمجهيو ٿو وڃي. پرائين هرگز نه هجڻ گهرجي ته دعوت ڏيئي
 گهرايل فنڪار يا فنڪاره کي هڪ راڳي، ڪلاڪار نه بلڪه منتظمين يا مهمانن جو
 زرخريد غلام سمجهيو وڃي ۽ مٿس ڪجهه نوٽ نچاور ڪندي فضول فرمائشون
 ڪيون وڃن! اڄڪلهه جي ٿيندڙ محفل موسيقيءَ دوران اڄڪلهه فنڪارن سان
 سيلفي تصوير ٺاهڻ ۾ مشغول حاضرين اهو نه سوچيندا آهن ته ڳائڻ واري جو
 ڳاڻڪيءَ تان ڌيان هٽي سگهي ٿو. ان جو مائڪروفون ڪري سگهي ٿو يا مداخلت
 سبب وڊيو رڪارڊنگ خراب ٿيندي، ٻين ڏسڻ ٻڌڻ وارن کي پڻ بيزاري ٿيندي،
 ميوزڪ ٽيڪنيڪ Music Technique ۽ جمالياتي موسيقي جي حوالي سان ڳائيندڙ
 بي تالو ٿي سگهي ٿو، بي سروي سگهي ٿو وغيره وغيره.

فن جي مڃتا ۽ عزت افزائي لاءِ ڪهڙا معيار هجڻ گهرجن، اهو هاڻي ماضيءَ
 جو قصو ٿو لڳي. شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ميلي تي هر سال ڪنهن به هڪ راڳي
 يا سازندي کي پڻ ’شاهه لطيف ايوارڊ‘ ڏنو ويندو آهي، پر صدارتي ايوارڊن ۾ هاڻي
 سنڌي فنڪار نظر انداز ٿين ٿا. سنڌ ۾ بلاول بيلجيمر کان پوءِ ٻينجو نواز ساز سنگت

۽ (Solo Performance) ۾ غلام محمد عرف ’غلامو‘ تمام مانائٽونالو ڪڍيو. ڇاڪاڻ ته هو هر رنگ جو (Versatile) سازيندو هو. هن پنهنجي زندگيءَ جا بهترين سال بينجو جهڙي ساز ۽ سنڌي موسيقيءَ کي ڏنا، استاد غلامو کي شاھ لطيف ايوارڊ 2008ع ۾ مليو. پر کيس تمغه حسن ڪارڪردگيءَ لائق نه سمجهيو ويو. اهڙا ٻيا به ڪيترا نرالا سنڌي فنڪار آهن، جيڪي اوارڊن جا مستحق آهن.

هن مقالي ۾ اسين موسيقيءَ جي شعبي ۾ پيشواراڻي روين (professionalism) جي ڳالهه ٿا ڪريون. گواليار گهراڻي جي نامور موسيقار استاد نياز حسين جي فرزند، موسيقار نذر حسين هڪ انٽرويو ۾ ڏک جو اظهار ڪيو ته: ”مرحوم امانت گل موسيقار 15 ڏينهن جي لڳاتار محنت سان عابده پروين کي 10 کن نوان ڪلام/ائتم ڪمپوز ڪري ياد ڪرايا/سيڪاريا، جيڪي اسلام آباد ۾ رٿيل هڪ خاص پروگرام جي لاءِ امانت گل خان کان تيار ڪرايا ويا هئا. تقريب جي ميزبان جي سوال ڪيو ته اهڙي بهترين ڪمپوزيشن اوهان ڪيئن ڪئي آهي؟ جنهن تي عابده پروين استاد امانت جو نالو به ڪونه ورتو. پر صرف ائين وراڻيو ته ”په سب اوڀر والي کي ڏين هي، ميرا مولا سائين بس نظر ڪرم ڪرتا هئي...!“⁽¹⁷⁾ جيتوڻيڪ امانت گل هڪ فقير صفت، يگانو موسيقار هو، کيس شهرت جي بک به نه هئي، بنا معاوضي پڻ ڪيترن فنڪارن کي ڪمپوزيشن ڪري ڏيندو هو، پر فنڪارن کي جڳائي ٿو ته ڪمپوزرن جو قدر ڪن.

سنڌي موسيقيءَ ۾ ڪيترائي اهڙا ڪلام مشهور ٿيا، جن کي انهن ئي موسيقارن پاڻ به ڳايو، جيڪي ان جا حقيقي تخليقڪار آهن. پڙ وڏو هاجو انهن موسيقارن سان ٿئي ٿو، جيڪي صرف ۽ صرف موسيقار طور تي ئي ڪم ڪن ٿا. جيئن غلام نبي عبداللطيف، فيروز گل، غلام علي، نياز حسين، ظفر علي، امانت گل، ميان نذر حسين، سينگار علي سليم، گلزار علي خان، فيروز دين، محمد حسن وغيره، پر موجوده موسيقيءَ واري ڪئنواس تي انهن جي ڪا تصوير ئي ناهي، ميڊيا تي انهن جو نالو به نه ٿو اچي.

مثال طور: مشهور ڀاپ فنڪار سجاد عليءَ ’دامن لڳيان وي مولِي مين تو تيري آن ۽ دما دميا علي حيدر‘⁽¹⁸⁾ ڳائي شهرت ماڻي ٿو، پر هن ڪڏهن ۽ ڪٿي به انهن ڌمالن ۽ قصيدن جي ڏن جي تخليقڪار سينگار علي سليم مرحوم جو نالو به ناهي ڪنڊو يا اها

تخليق شاعري ۽ طرز مشهور پلي بيڪ گلوڪاره ميڊم نورجهان: طلوع سحر هي شام قلندر⁽¹⁹⁾ ڳايو پر، ڪٿي به سينگار علي سليم جو نالو نه ڪنيو.

جيڪي زرينه بلوچ جو نالو اڪثر لوڪ گيت، سهر، لاڏا ڳائڻ جي حوالي سان مشهور آهي. ڇو جو ريڊيو پاڪستان تي آرٽسٽ جي حيثيت سان ته انهن ئي صنفن تي آرٽسٽ ڳائي سگهندو هو ۽ سگهندو آهي. جڏهن ته زرينه بلوچ جي ٻي خاص سڃاڻپ قومي گيت به هئي، قومي گيت ڳائڻ ۾ پنهنجو مت پاڻ هئي. ڪنهن به عورت ڳائڻيءَ کي اهو اعزاز حاصل ڪونهي. عام محفلن، توڙي قومي ڪاڄن ۽ يونيورسٽيءَ جي فنڪشنن ۾ جيڪي جا ڳايل: جيئي سنڌ، جيئي سنڌ، جارج محبت پيئي سنڌ⁽²⁰⁾ سنڌڙيءَ تي سر ڪير نه ڏيندو سهندو ڪير ميار او پار⁽²¹⁾ ٻڌي نوجوان اهڙو ته جوش ۾ اچي ويندا هئا جو اسٽيج تي اچي رقص ڪرڻ لڳندا هئا. انهيءَ دوران ڪڏهن ڪڏهن هوائي فائرننگ ڪري پنهنجي آزاديءَ جو احساس ڏياريندا هئا. ڪي جوش مان پئسا گهور به ڪندا هئا. جڏهن ته زرينه بلوچ ڪڏهن به اسٽيج يا فنڪشن مان گهور نه وٺندي هئي. اهڙي سبب هو جو جيڪي جي هڪڙي اشاري سان حاضرين قابو ۾ اچي ويندا هئا. ان جو هڪ ٻيو وڏو سبب اهو به آهي ته بنيادي طور تي زرينه بلوچ هڪ تعليمي ماهر هئي، جنهن ڪري هن جي مزاج ۾ ضابطه اخلاق هو.

ماڊرن ميڊيا، جنهن هينئر ته Item Song تي وڃي دنگ ڪيو آهي، هڪ ڏهاڪو اڳ واري پروگرامن ۾ ڏسون ته معروف ڳائڻي شازيه خشڪ اسٽيج تي عوام کي جهومائڻ لاءِ پاڻ سان رڌم Rhythm، تال Beat تي تاڙيون وڃرائڻ لاءِ اسٽيج تي نچندي ڳائيندي، عوام کي زور ڀري پنهنجي پرفارمنس ۾ شامل ڪندي نظر اچي ٿي. انهيءَ سلسلي کي وڌيڪ هٿي ڏيڻ لاءِ باقاعده طئي ڪري سازيندا ۽ رقص ڪرڻ وارا چوڪرا ۽ چوڪريون پاڻ سان گڏ وٺي ويندي آهي، سندس مشهور گيت: حسينا پوپري آ...، داني پي دانا، دانا ۽ لال ميري پت رکيو... وغيره شامل آهن. پر ڏسڻ ۾ آيو آهي ته اهڙا ڪيترائي فنڪار براهه راست (Live) ڳائڻ بجاءِ، يو.ايس. بي يا سي. ڊي هلائي، ان تي چپ چوريندا (lip sing) ڪندا آهن، ڏيکاءِ جا سيڪڙا سازيندا ۽ ناچو نچائي، زوريءَ داد وصول ڪندا آهن. فنڪشن ختم ٿيڻ کانپوءِ اڪثر ان جي باري ۾ مختلف ماڻهن جا پنهنجا پنهنجا رايو هوندا آهن. اهڙي طرح گذريل ڪجهه سالن

کان بهراڙين جي ڪاڄن ۾ توڙي شهري پروگرامن ۾ هڪڙو بازاری ڪلام: ”عاشق مجبور آ، ڀلي ڪيڏو به ڪنڌار هجي“⁽²²⁾ ٻڌندڙ وڌيڪ نشي، جوش، مستيءَ ۾ اچي ويندا آهن ته ڳائڻي يا ڳائڻيءَ کي فرمائش ڪندا آهن ته منهنجي دوست، يار يا پياري جو ڳائڻ مهل نالو ڪٿڻ، مثال طور: ”ناصر مجبور آ ڀلي ڪيڏو به ڪنڌار هجي“.

ساجد مجبور آ، زاهد مجبور آ... وغيره وغيره!

ان سان صرف هڪٻئي سان تفريح وارو ماحول مچي ٿو ۽ جنهن جو به نالو فنڪار ڪٿي ٿو ته هو خوشيءَ مان وڌيڪ گهور ڏيندو آهي، جنهن تي سازندا به زور وٺي ماحول مچائيندا آهن ۽ گهور مان حصو حاصل ڪندا آهن. پرسنجهيده موسيقيءَ جي ڪنهن کي ڪا خبر ناهي هوندي!

سنڌ جا معروف ڀلوڙ سنڌي ڪلاسيڪل راڳي استاد منو ڪڇي ۽ استاد هاشم ڪڇي سان فرمائش جو ذڪر ڪندي استاد منو ڪڇيءَ جي پوٽي خدا بخش ڪڇيءَ ٻڌايو ته: ”سڄي رات ڳائڻ ٿيندو رهيو، ٻانگ به ٿي وئي، صبح جا ست اچي ٿيا. ڪاڄ ڏئي استاد منو ڪڇي کي چيو ته ’استاد پيروي ٻڌاءِ...‘ تنهن تي استاد منو ڪڇي ورائيو ته ’سائين پيروي ئي ته ڳائين پيو!‘ جنهن تي فرمائش ڪندڙ خوش ٿي چيو ’استاد پوءِ ته واهه واهه واهه واهه!‘⁽²³⁾ ان مان ٻڌڻ واري جي سنجيدگي ۽ سمجهه جو اندازو ڪري سگهجي ٿو.

مشهور فنڪار علڻ فقير مرحوم، محفلن ۾ هڪڙو مشهور ڪلام پيش ڪندو هو: ”اسان ستا سي، ننڊ نشي وڃ، آڪر ڪنهن جڳايا، مست ٻڌائيا“.⁽²⁴⁾ علڻ فقير جو وڌيڪ، انداز ۽ لباس سڀ کان منفرد هو، هٿ ۾ دنبورو، خاص اجرڪ جو پٽڪو مٿي تي ڪڙڪ ۽ اپريل ٿرو، ديسي سنڌي ساز، جو آڱرين جي اشاري تي ٻڌندڙ محو ٿي سگهن ۽ خاص ڳالهه ته سر ۽ لٽي جو ڌيان.

اها ڳالهه به سؤ سيڪڙو صحيح آهي ته ميڊيا جو وهنوار اشتهارن جي آمدني سان ئي هلي ٿو عام طور تي هاڻي پروگرام جي دوران ئي ان جو تسلسل توڙيندي وقفي ۾ ڪو اشتهار اچي ٿو وڃي. جنهن موضوع تي پروگرام هليو پئي، ان وقفي سبب ٻڌندڙن جو سڄو ڌيان هتي ويو. ان صورتحال ۾ ڳالهائيندڙ شخصيت، ٻڌندڙ عام ۽ خاص، توڙي ميزبان کي برداشت ڪرڻو پوندو آهي. ائين ئي خبرن،

ڊرامن، تفريح مڙني پروگرامن ۾ ساڳيو لقاءَ رهي ٿو. پر سڀني کان وڌيڪ بدمزگي موسيقيءَ جي پروگرام ۾ محسوس ٿيندي. مثال سرتاج الشعراءَ حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي وائي ڳائيندي ’وينديس يار مري، تان مري اڙي مڙا، تنهنجي درد فراق ۾‘⁽²⁵⁾ ۾ آخري نالي واري مصرع تي پهتل آهي. ۽ اڌ ست اڃا پئي اٿس ته، ”اديون شاه لطيف چئي، پت جو گهوٽ لطيف چئي، مرشد لعل لطيف چئي.“ ۽ وچ ۾ اتي وقفو: پرل دست چانهه جو مزو... تپال ميزبان لاجواب! وغيره، وري ساهي ختم ٿي وئي، ڪلام جا باقي ٻول: ميلو ٿيندو وري، تان وري، اڙي مڙا... تنهنجي درد فراق ۾ الاءِ!

ان صورتحال ۾ موسيقي سان پيار ڪندڙ ۽ ان کان وڌيڪ موسيقيءَ کي سمجهندڙن کي دلي، ذهني ۽ روحاني تڪليف ٿئي ٿي. هاڻي ذڪر ڪجي ٿو ڏن جي نقل بازيءَ جو. هونئن ته سوين مثال ڏيئي سگهجن ٿا، پر هتي استاد نصرت فتح علي خان جي هڪ جڳ مشهور ڳايل حوالي جي ڏن تي مختصر بحث پيس ڪجي ٿو:

دمر مست قلندر، مست مست

اڪو ورد هي، دم دم علي علي

سخي لعل قلندر، مست مست

جهولي لعل قلندر، مست مست⁽²⁶⁾

حقيقت ۾ اها ڌمال آهي ۽ انهيءَ تي شروعاتي آستائي مهل تاڙين جي تال ۽ ڌمال شروع ٿي ويندي آهي. جيڪو 8 Beat, 4 Beat ۾ تسلسل سان (ڪهرو تال) يا سنڌي ڪلواڙي جي تمام ويجهو ٿي ڪري وڃي ٿو. ٻي صورت ۾ رقص لاءِ آڇ ڪندڙ تيز ڪلواڙو ڌمال جي رنگ سان Western Rhythm = (Two Beat) ۾ تمام گهڻو عوام کي جهومائي ٿو.

خاص ڪري حوالي جي هڪڙي اصطلاح ”گرهه“

آڪي جا ملنگا! تون علي علي علي،

آڪي جا ملنگا.....

انهيءَ ساڳي ڏن تي ڀارت ۾ فلم ”مهرة“ ۾ هيروئن، هيرو تي فلمايو ويو.

”تو چيز ٻڙي هي مست مست“.

مين چيز ٻڙي هون مست مست
 جادو ايسا ڪر ڏالا نه هوش ڪسي ني سنڀالا
 نهين تيرا ڪوئي دوش دوش
 تيرا حسن هي زبردست دست
 تيرا جس سي پڙگيا پالا اچهي ڪو غلط ڪر ڏالا
 نهين توجه ڪو ڪوئي هوش هوش
 اس پر جوپن ڪا دوش دوش
 مدهوش هي توهر وقت وقت
 ڪليون جيسا حسن جو پايا
 هر ادا مين نور هي آيا
 سات مري اور ستر گهايل
 بلير دون ربا، ڪيون ايسا بنايا.
 ڪجهه سال اڳ وري سنڌ ٿي. وي نيت ورڪ تان سنڌيءَ ۾ انهيءَ ساڳي ڏن
 ڪي پيش ڪيو ويو. هر بيت لطيف جو حق سچ⁽²⁷⁾
 ان جي شروعات هن ريت آهي:

الله هو الله هو
 جي توبيت پانين سي آيتون آهن
 نيومن لائين پريان سنڌي پار جي.

جيئي لطيف شاهه لطيف

سرگرم

R g s s m m p m

P n s p n g

g m p g m p

s g R s n s g m p

g R s , g R s , g R s

حق سچ حق سچ

جيئي لطيف شاهه لطيف

حق سچ حق سچ حق لطيف.
هر بيت لطيف جو حق سچ
هر شعر لطيف جو حق سچ

هر سُر ۾ سمايل رنگ عجب
شاهه جي هر هڪ ٻول مان
شاهه جي هر هڪ لفظ مان
آواز اُٿي ٿو حق حق

شاعر جڳ ۾ لکين ڪروڙين
شاهه لطيف جي ڳالهه نيارِي
آسا، سورٺ راڻو ڪوهياري
سُر سامونڊي ليلا ڪاهوڙي

ڪيڏاري جي هر هڪ بيت مان
ڪيڏاري جي هر هڪ لفظ مان
ڪا لات ٻري ٿي مچ مچ

مست ملنگو چئو علي علي آ
مست ملنگ ٿي تون به هلي آ
جي جي لطيف
حق سچ

سرگرم

R g R

مومل راڻي، ڪوهياري سان
سهڻي، سورٺ ڪلياڻ
ان جا سڀئي درد سهن ٿا
معذوري جي هر هڪ بيت مان
معذوري جي هر هڪ لفظ مان

SRmpDgDgDg

MpDnS

SRg SRg Rgm, SnSDn

ان جا ٻول به اوهان جي سامهون آهن! استاد نصرت فتح علي خان جي اها ڏن هر زبان جي ٻڌندڙ تائين وڌيڪ آسانيءَ سان پهچي وئي. ان آئتم جا اصلي ٽڪرا ختم ڪري هٿرادو Dummy piece شامل ڪيا ويا. ان جي ويڊيو پرفارمنس به سمجهه کان ٻاهر آهي.

ان حواليءَ جي سڀ کان معتبر ڳالهه اها آهي ته ان ۾ مغربي سازن Western Instrument جي ميلاپ سان هن کي دنيا جو مشهور ترين آئتم ٿيڻ جو اعزاز حاصل آهي. پر ان جي ڪاپي ڪرڻ سان ان آئتم تي ڪوبه اثر پوندو نظر نه ٿو اچي. بلڪ ان جي ڪاپي ڪري ڳائڻ سان استاد نصرت فتح علي خان جي موسيقي ڏن Idea ۾ واڌارو ٿيو جنهن کي موسيقي جي زبان ۾ برڪت چئجي ٿو.

اردوءَ ۾ چوندا آهن ته ’چوٽا مڻ اور ٻڙي بات‘... جيڪڏهن ان ڏن جا پيرا ڪٽيون ٿا ته خائن صاحب نصرت فتح علي به ڪنهن گيت مان متاثر لڳي ٿو! جيڪو 1956 جي هڪ هندستاني فلم ’پائي پائي‘ جو گيت آهي، ان جا شروعاتي ٻول ۽ ڏن اوهان يوٽيوب تي ٻڌي سگهو ٿا: لتا منگيشڪر جو ڳايل گيت آهي: ’اس دنيا ۾ سب چور چور، ڪوئي پئسا چور، ڪوئي دل ڪا چور...!‘⁽²⁸⁾

حوالا

1. جيتلي، مرلي ڌر، سنڌي پهاڪا، روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو، 2004ع (ص 130)
2. جيتلي، مرلي ڌر، سنڌي پهاڪا، روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو، 2004ع (ص 152)
3. ثروت علي، روبرو انٽرويو سربراھ ميوزڪالاجي شعبو NCA لاھور، اپريل 2017
4. شيخ، ٻانهون خان، ”شاهه جو رسالو“ جلد ٻيو ”شاهه لطيف چيئر، ڪراچي يونيورسٽي 2012ع.
5. اياز گل، روبرو انٽرويو حيدرآباد 21 فيبروري 2018ع
6. مغل، محمود الحسن، سنڌي ٽاڪيز، اينڊومينٽ فنڊ ٽرسٽ، ڪراچي 2014ع (ص: 19)
7. <https://www.youtube.com/watch?v=SIMb5iPyZHA>
8. https://www.youtube.com/watch?v=a18py61_F_w

9. https://www.youtube.com/watch?v=pba_YmWDAIU
10. <https://www.youtube.com/watch?v=ZtzeVR41OU>
11. <https://www.youtube.com/watch?v=srM3sc7XvcQ>
12. <https://www.youtube.com/watch?v=WWfwBgwq8lc>
13. <https://www.youtube.com/watch?v=fCP8uv9v0yI>
14. <https://www.youtube.com/watch?v=RnpbBND9THY>
15. موسيٰ حسين سمون، ڪلام: الي منهنجا ماروٿڙا، جي ايف ڪيسٽ ڪمپني، ڪراچي
16. https://www.youtube.com/watch?v=b_97Atj4NLY
17. موسيقار ميان نذر حسين، انٽرويو 14 مئي 2017ع، حيدرآباد
18. سينگار علي سليم، قلندري ڌمال، وي آءِ پي ڪيسٽ ڪمپني، حيدرآباد
19. <https://www.youtube.com/watch?v=e0nAol9njAw>
20. <https://www.youtube.com/watch?v=QdFmXh0qJHE>
21. <https://www.youtube.com/watch?v=UR21Qfjq9zA> مرزا، نصير: ڪٽلاگ، دوستي پبليڪيشن، حيدرآباد، سال 2014ع (ص 13)
22. <https://www.youtube.com/watch?v=M9k8mjmjiXc>
23. خدا بخش ڪچي، روبرو انٽرويو، حيدرآباد 20 جنوري 2014
24. <https://www.youtube.com/watch?v=4sgyVyoG1s>
25. https://www.youtube.com/watch?v=Zv_Jbk5FkCE
26. <https://www.youtube.com/watch?v=v38w5djsbXM>
27. <https://www.youtube.com/watch?v=ycXmT00S8Y4>
28. <https://www.youtube.com/watch?v=KL6L9ki5dgg>